

“TIBB-I NEBEVÎ’DE TIBBÎ ETİK”İN META-ETİK ANALİZİ

Levent ÖZTÜRK*

A Metaethical Analysis of “The Medical Ethics in the Prophetic Medicine”

In this study we will concern with the Ayhan TEKİNEŞ’ article titled “The Medical Ethics in the Prophetic Medicine”, which published in *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History* (XI/2, Mayıs 2003, s. 75-90). We will discuss some technical terms, which used by author in its issue, i.e. Tıbb-i Nebevî, İslamic Tıbb, and its perspective of the research. On the other hand we will show some scientific mistakes in his issue.

Keywords: Prophetic Medicine, İslamic Tıbb, History of İslamic Tıbb, Ethic.

Anahtar kelimeler: Tıbb-ı Nebevî, İslam Tıbbı, İslam Tıp Tarihi, Etik

Giriş

Türkiye’de özellikle son yirmi yıl içinde İslâmiyet’in tıpla ilgili tavsiyeleri ve tıbbî bakış açısı, Hz. Peygamber dönemi tıp uygulamaları, İslâm ülkelerinde tarihin çeşitli dönemlerinde gerçekleştirilen tıpla ilgili çalışmalar gibi konular artan bir yoğunlukla, ilgi duyulan bir alan olarak gözlemlenmektedir. Bu konular genel tıp tarihi içinde önemli bir yeri hâiz olmakla birlikte bugüne kadar ilgilenenlerin çoğunluğunun tıp tarihi bilgilerinin eksik oluşundan kaynaklandığı tahmin olunan bir yorumlama tarzı problemi hemen sezilenmekte; bunun ötesinde kavramsal yapılandırmada aceleci bir tavır sergilendiği anlaşılmaktadır. Genelde İlahiyat Fakültelerinin Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeleri tarafından ele alınmış olan bu konuların sadece bilim dalının ya da inceleyen bilim adamlarının değerlendirmeleriyle sınırlı kaldığı görülmektedir.¹ Kavramların

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Doç. Dr., lozturk@sakarya.edu.tr – lozturk@hotmail.com

¹ Meselâ bk. Hasan Özönder, *Peygamberimizin Sağlık Öğütleri (Tıbb-ı Nebevî)*, İstanbul 1974; Abdülkadir Eroğlu, *Şifalı Bitkiler ve Tıbb-ı Nebevî*, İstanbul 1980; Mahmut Denizkuşları, *Kur’ân-ı Kerîm ve Hadislerde Tıp*, İstanbul 1982; İbrahim Canan, *Hz. Peygamber’in Sünnetinde Tıp: Tıbb-ı Nebevî*, Ankara 1995; Ayhan Tekineş, “Alternatif İslami Tıp: Tıbb-ı Nebevî”, *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1/4 (1998), İstanbul 1998, s. 57-72.

netleştirilmediği ya da en azından problemlerine işaret edilmediği ortamlarda, telif edilen bilimsel çalışmaların önemli bazı sorunları beraberinde getireceği âşikârdır.

Böyle bir konunun tartışılmasını mümkün kılan bir yazı, Ayhan TEKİNEŞ tarafından “Tıbb-ı Nebevî’de Tıbbî Etik” adıyla *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*’nde (XI/2, Ankara Mayıs 2003) yayımlandı. Elinizdeki bu yazı TEKİNEŞ’in özü itibarıyla oldukça güzel, ancak kavramsal yapısı ve tarihsel bağlamı itibarıyla bir takım yanlış değerlendirmeleri içeren makalesine dair bazı eleştirilerimizden oluşmaktadır.

Değerlendirmeler ve eleştiriler üç ana başlık altında sunulacaktır. Bunlardan birincisi makalenin geneline hâkim olan bilimsel perspektif ve bu yaklaşım tarzının davet ettiği sorunlar; ikincisi inceleme yöntemiyle ilgili olarak dikkatleri çeken problemler; üçüncüsü ise makalenin içerdiği bir takım bilgi ve değerlendirmelerin analizi şeklinde olacaktır.

I. Makalenin Geneline Hâkim Olan Bilimsel Perspektif Ve Bu Yaklaşım Tarzının Davet Ettiği Sorunlar

Son yüzyıl Batı-Doğu mücadelesinde savaşların ve siyasî çekişmelerin kıymetini yitirip kültürler ve medeniyetler arası mücadelenin ön plâna çıktığı bir zaman dilimi olarak hatıralarda yerini aldı. Bilim dünyasındaki hızlı gelişmenin Doğu aleyhine ibreyi bozduğu bu sürecin, olumlu yanlar kadar olumsuz yanları da beraberinde getirmesi kaçınılmaz oldu. Genel hatlarıyla Batının hızlı ve yakalanması güç görülen gelişmeleri, kaçınılmaz olarak Doğu toplumlarında eski zamanlara sığınmayı da beraberinde getirdi. Zira bir zamanlar İslâm dünyasında neşet eden bilim, tüm dünyayı etkilemiş ve bu başarı yüzyıllar boyunca Doğuyu her açıdan emin kılmıştı.

Son yüzyılın iki yorulmak bilmez alanı olan tıp ve astronomi sahalarındaki gelişmeler neticesinde hem Doğu hem de Batı farklı ilgilerle geçmişe yönelmek zorunda kaldı. Doğu geçmişinden hız almak ve kısmen geçmişiyile övünmek için, Batı ise şu ana kadar elde ettiği bilgilerin eksiklerini tamamlamak ve tarihsel gelişimi yeniden gözden geçirmek için gözlerini geriye çevirdi. Özellikle İslâm toplumlarında bu geriye dönüp bakma Kur’ân ve hadislerde tıp ve astronomi sahalarıyla ilgili bir takım gelişmelerin anakronize edilmesi anlamına geldi. Her dönemin kendine has üstünlüklerinin, bilgi ve tecrübe birikimlerinin mevcudiyeti reddedilemez bir husus olmakla birlikte tarih çalışmalarında (medeniyet tarihi, bilim tarihi vb.), incelenen dönemi olduğu gibi anlamaya çalışmak zor bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Olanın olduğu gibi

anlaşılması yerine olması arzu edilen şekliyle bir okuma tarzı her zaman için sadece tarih çalışmalarında değil, tüm bilim çalışmalarında önemli bir sorundur. Bu mesele günümüz bilim adamlarının İslâm coğrafyasında şekillenen tıp tarihine ve tıbb-ı nebevî kavramına bakış açılarına da yansımaktadır. Sorun sadece Türkiye ile sınırlı kalmayıp konuyla ilgili olarak yapılan bütün çalışmalarda aynı problemler dikkatleri çekmektedir.

İslâm coğrafyasında gelişen tıp tarihi üzerine çalışan bilim adamlarının bir kısmı; “İslâm tıbbı” adını verdikleri ve kendisine has bir yönü bulunan, âyet ve hadisler ışığında oluşan bir yapı olarak düşündükleri bir süreci savunma eğilimindedirler. Bu grup arasında bazı bilim adamları Hz. Peygamber’in tüm davranışlarını Allah’ın gözetiminde gerçekleşen eylemler olarak algılamaktadır. Dolayısıyla onun her sözü ilahi hitap (vahiy) olarak anlaşılmaktadır. Meselâ tıpla ilgili bir şey söylediye bu mutlaka vahye dayanan bir bilgiden kaynaklanmaktadır.²

İslâmî dönem tıp tarihi üzerine çalışan bilim adamlarının diğer bir kısmı ise tarih ve medeniyet ırmağı içinde beslenen İslâm tarihi kesitinin, kendi şartlarında en iyiyi üretmeye çalıştığını, diğer kültürlerden aldığı değerleri geliştirerek bilim dünyasına önemli bir katkı sunduğunu, ancak daha sonra gücünü kaybettiğini düşünürler. Bu anlayışta âyetler yeni bilimsel vurguları dile getirme fonksiyonuna hizmet etmekten öte Allah’ın kudretine işaret etmeleri yönüyle eşsizdir. Hadislerde karşımıza çıkan ifadeler bizzat vahiy olduklarına dair bir vurgu bulunmuyorsa, dönemin folklorik yapısını oluşturmaktadır. Bunlar hem geçmiş kültürlerin izlerini, hem de Arap kültürüne ait birikimleri taşımaları hasebiyle önemli birer malzeme grubudur.³

Birinci gruptaki bilim adamları bu bağlamda tıpla ilgili âyet ve hadislerden oluşan bilgi grubunu tıbb-ı nebevî kavramıyla karşılamaktan kaçınmamış, hattâ buna daha özel bir anlam yükleyerek bunun ilahî vahiy eseri olduğunu farz etmiştir.

İkinci gruptaki bilim adamları ise tıpla ilgili âyet ve hadislerden oluşan bilgi grubunu, kadim kültürlerden Arap folkloruna uzanan geniş bir yelpazede değerlendirmişlerdir. Hattâ tıbb-ı nebevî ile ilgili eser kaleme alan yazarların kendi dönemlerine ait bazı uygulamaları da hadislere ya da hadislerin yorumlarına katarak değerlendirdiklerini tespit etmişlerdir.

² Meselâ bk. Canan, s. 22-23, 36, 49-50, 63-65, 232-233, 249-255, 257-258.

³ Meselâ bk. Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, İzmir 2003, s. 168-169.

Son yirmi yılda Türkiye’de de tıp sahasındaki bir takım gelişmeler ve problemler bağlamında İslâm kaynaklarında bulunan malzemeler bu perspektifle ele alınmaya çalışılmış ve başlangıçta pragmatist bir tercihle anakronik bir okuma tarzı yeğlenmiştir.

Bu yaklaşım tarzına yönelik bazı değerlendirmelerimiz Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri⁴ adlı çalışmamızda ele alınmış ve bilhassa tarihsel tıp kültürünün kaybolmasına sebep olacak yorumlardan kaçınılması gerektiğine işaret edilmişti.⁵ Burada sadece gerek Ayhan Tekineş tarafından gerekse diğer bazı yazarlar tarafından net bir açıklık kazandırılmaksızın kullanılan tıbb-ı nebevî kavramının, farklı anlam ilişkilerine neden olabilecek bir biçimde kullanılmasının ne kadar uygun olduğunun sorgulanması gerektiği söylenmelidir. Nitekim, konuyu bilmeyen bir kişinin zihninde tıbb-ı nebevî kavramı Hz. Peygamber’in bildirdiği, uyguladığı ya da orijinine sahip olduğu tıbbî bilgi olarak algılanmaktadır. Yazar da irdelediğimiz bu çalışmada tıbb-ı nebevî kavramını “Kur’ân’ın tıpla ilgili âyetlerine ve Hz. Peygamber’in tıpla ilgili hadislerine tıbb-ı nebevî denilmiştir.” biçiminde açıklayarak bu algılamayı beslemiştir (s. 77). Aslına bakılacak olursa araştırmacının tıbb-ı nebevî tanımlaması metin içinde zaman zaman farklılık göstermekte ise de (bk. s. 77, 80, 81)⁶ yazarın genel kanaatinin âyet ve hadislerden oluşan bilgilerin tıbb-ı nebevî kavramının içeriğini doldurduğu şeklindedir. Ancak yukarıya tanımı alınan ve yazarın temel kabulü olarak ağırlık kazanan tıbb-ı nebevî kavramına yüklenen anlamı ortak bir mefhum olarak değerlendirmek mümkün değildir. Her ne kadar hadis bilimciler bir sözü, Hz. Peygamber’in ağzından çıkmış olması ya da ona aidiyetinin ispat edilmiş olması bağlamında geniş çerçeveli bir kavram olarak “hadis” kabul etmekte iseler de “tıbb-ı nebevî” kavramı miladî dokuzuncu yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan ve her ne kadar Hz. Peygamber’in tıpla ilgili bazı ifadeleri derlenmiş

⁴ Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, İstanbul 2001.

⁵ Öztürk, s. 23-27.

⁶ Araştırmacı makalesinin bir yerinde (s. 80), “...farklı kültür havzalarının İslâm tıbbını az da olsa tıbb-ı nebevî eserlerindeki yorumları etkilediği açıktır.” biçiminde bir ifade kullanmaktadır. Dolayısıyla verdiği tıbb-ı nebevî kavramının çerçevesi bu ifadelerle genişlemekte ise de yazar bu vakiayı kabulde zorlanmaktadır. Araştırmacı bir başka yerde de (s. 81), tıbb-ı nebevî müelliflerinin “Kendi zamanlarının tıp anlayışına uygun yorumları tercih ettiklerini” ifadelendirmektedir. Ayrıca yazarın diğer bir makalesinde tıbb-ı nebevî kavramına yaklaşımları için bk. Tekineş, “Alternatif İslâmî Tıp, Tıbb-ı Nebevî”, *Dînân Dergisi*, IV, İstanbul 1998, s. 60, 70-72.

ise de diğerkültür ve medeniyetlerden alınan bilgilerin de çoğuzaman kaynak gösterilmeksizin kullanıldığı bir literatürdür.⁷ Bu bakımdan tıbb-ı nebevî kavramına yabancı olanların, bu içerikli sözleri mutlak manada Hz. Peygamber'in vahiy yoluyla aldığı bilgiler şeklinde anlaması çok büyük bir kargaşaya sebep olmaktadır.

Kavramsal yapının esnekliğine ilave olarak diğeryandan, bir konunun incelenmesi esnasında olayların hangi tarihsel plâformda cereyan ettiğinin dikkate alınması, hattâ araştırmalarımızın önce bu temel üzerine oturtulması gerekmektedir. Vahyin ve Hz. Peygamber'in, ilk defa Arap toplumuna seslendiği ve miladî yedinci yüzyılda Mekke kültür yapısı içinde varlık alanını oluşturmaya çalıştığı unutulmamalıdır. Bunun ardından tarihsel gelişim ve dönüşüm evreleri de mutlaka dikkate alınmak zorundadır.⁸ Ayrıca tıbb-ı nebevî kavramı yerine de Hz. Peygamber döneminin folklorik tıp telakkileri ön plâna alınmalı; özel bir nebevî tıptan bahsedilmemelidir. Eğer Hz. Peygamber'in herhangi bir tıbbî tavsiyesinin temelinde, sahih olduğu söylenebilecek vahyî bir bilgilendirme varsa buna işaret edilmelidir. Ancak bunun da -eğer aksi ispatlanıyorsa- ilk defa vurgulanan bir tıbbî görüş olarak takdim edilmemesi daha uygun bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir.

II. İnceleme Yöntemiyle İlgili Bazı Problemler

1. Tekineş makalesinin özet kısmında, “Tıbbî etiği, İslâm tıp tarihini esas alarak tarihsel açıdan ele alacağımı” (s. 75) ifade etmektedir. Bu ifadeler zihinde, İslâm tıp tarihinin gelişim evrelerinde tıp etiği düşüncesinin nasıl oluştuğunu ve şekillendiğini bulabileceğimiz düşüncesine sevk etmekte ise de yazarın bu tarihsel gelişime ait bir düşüncesinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yazara göre, İslâm tıp tarihi ve tıp etiğine dair değerler aynı süreçte gerçekleşmiş ve İslâm tıbbı, “tıbb-ı nebevî”nin kökleri üzerinde bina edilmiştir.

⁷ Bu hususla ilgili bazı değerlendirmelerimiz için bk. Öztürk, s. 26-27. Ayrıca bk. Bayat, s. 165 vd.

⁸ Bu bağlamda “İslâm Tıbbı” kavramından bahsetmenin yanlış olacağı, onun yerine tarihsel gelişimi içinde toplumların ve devletlerin birikimlerinden bahsetmenin daha sağlam bir ifadelendirme olarak kabul edilebileceği ileri sürülebilir ise de doğu ve batı bilim dünyasında yerleşmiş bir kullanım olması hasebiyle bu konuya girmiyoruz. Buna rağmen tartışmaya açık olmakla birlikte “İslâm Dünyasında Tıp”, “İslâm Coğrafyasında Tıp”, “İslâm Ülkelerinde Tıp”, “Hz. Peygamber Devrinde Tıp”, “İslâm'dan Sonra Yapılan Tıpla İlgili Çalışmalar” vb. ifadelerde yer alan ülke, coğrafya, zaman dilimi gibi ölçütlerin de tercih edilebileceğini ifade etmek istiyoruz.

2. Araştırmacı diğer bir yerde de (s. 76) önce klasik dönem İslâm literatüründe tıbbî etiğin nasıl algılandığı üzerinde duracağını, daha sonra bu anlayışın kökenini belirlemek üzere Hz. Peygamber'in sözlerinde meslek ahlâkı ile ilgili temel prensiplerin ortaya konulacağını dile getirmektedir. Ancak metinde klasik dönem İslâm literatüründe tıbbî etiğin nasıl algılandığına dair yeterli bir seçkiye rastlanamamaktadır. Müellif tarafından irdelenen üç eserden birisi gayrimüslim bir bilim adamına aittir. Diğer ikisi de asırlar içinde tıbbî etiğin nasıl algılandığını tam anlamıyla ortaya koyacak nitelikte görülmemektedir. Burada yazardan daha fazla literatür vermesi beklenmektedir. Buna bağlı olarak verdiği tarihçe bir tıp tarihi literatürü olup tıp etiği ile ilgili kısımlara ne derece işaret edildiği meçhuldür. Ayrıca Ruhâvî'nin, ya Râzî'nin çağdaşı bir gayrimüslim müellif ya da ondan sonra ölen bir yazar olması üzerinde de durulmalıdır. Dolayısıyla örneklemeler onuncu yüzyıl ile Şeyzerî'nin yaşadığı on ikinci yüzyıldan seçilmiştir. Burada tarihsel bir tıp etiği gelişimi sunuluyorsa yedinci yüzyıl ile onuncu yüzyıl arası büyük bir boşluk oluşturmaktadır.

3. Yazar tarafından Tarihçe kısmında kadim kültürlerde tabiplerin uyması gereken kuralları belirleyen yeminler, Hipokrat yemininin İslâm dünyası tarafından benimsenmesi ve diğer bazı hekim antları özetlenmeye çalışılmış; ancak bu yeminin İslâm tarihinde tıbbî etik bakımından nasıl bir tesir uyandırdığı incelenmemiştir. Ayrıca verilen tarihsel özetin tıbb-ı nebevî ile irtibatı kurulamamıştır. Yazara göre tarihsel bağlamda tıbb-ı nebevî (tıpla ilgili âyet ve hadisler) eğer bir tıp etiği fikrini kurguluyorsa bunun ilk İslâm topluluğu olan Medîne toplumundan başlayarak tarihsel çizgideki etkileyici rolü ele alınabilirdi. Böyle bir şeyden söz edilemiyorsa o zaman tarihçede verilen bilgilere göre yeni bir tanımlama yapılmalı ve elde edilen veriler tıbb-ı nebevî literatüründe etik değerler bağlamında incelenmemelidir.

III. Makalede Yer Alan Bazı Bilgi Ve Değerlendirmelerin Analizi

Bu kısımda araştırmacının metninde dikkatleri çeken bazı bilgi ve yorumlar tartışmaya açılacaktır. Burada takibi kolaylaştırmak için yazar tarafından kullanılan bölümlenmeye işaret edilecek ve dikkatleri çeken noktalar bu başlıklar altında, rakam konularak irdelenecektir.

Tekneş, tıp alanındaki bir takım yeni gelişmelerin etik cevaplar gerektirdiğini, ancak tıbbın bunları kendisinin üretmediğini, hukuk, din, ahlâk gibi alanlara ihtiyaç hissettiğini belirtmektedir (s. 75). Yazar her ne kadar bu yaklaşımının bir kısmında haklı ise de, yani doğası gereği sosyal bilimlerin

birbirinden istifade etmesi gerekiyorsa da, etik kavramı, tıbbî şu imtiyazları ve farklı düşünme kanallarını verebilmektedir: Kendi ahlâk değerlerini belirleme (outonom etik); yasaları başka bir değerden alma (heteronom etik); etik eylemlerde genel bir biçim belirleme (formel etik); değer, erek ve amaçların belli somut bir düzeninin kabul edilmesi (material etik); eylemin niyetine göre belirleme (düşünüş etiği); eylemin arkasındaki düşünüş ne olursa olsun başarıya göre belirleme (başarı etiği) vb. gibi...⁹ Bunun yanında Tekines’in de haklı olarak Engelhardt’tan alıntılanarak vurguladığı üzere tıp etiğinin, tüm globalleşmeye karşın uygulandığı her ülkenin kültürüne, geleneklerine, dinî ve hukukî yapısına bağlı olduğu da unutulmamalıdır.

1. Tarihçe

1. Yazar, “İslâm’da tıp, diğer bir çok ilim gibi Kur’ân-ı Kerîm’e dayanmaktadır. İlk tıbbî pratikler ise Peygamberimiz’in uygulamaları ve tavsiyeleri ile ortaya çıkmıştır.” şeklinde bir ifade kullanmaktadır (s. 77). Bir başka yerde de (s. 80) diğer kültürlerden istifade eden bilim adamlarının “... bu bilgilerin Kur’ân ve Sünnet’e uygunluğuna da özen gösterdiklerini” ileri sürmektedir. Daha önce de işaret edildiği üzere bu ifadeler, temellendirilmemiş ön kabuller olarak değerlendirilmelidir. Burada İslâm’da ya da İslâm tarihinde, tıbbın Kur’ân’a ve ilk uygulamalarının Hz. Peygamber’e ait olmadığı fikri de hiçbir inceleme yapılmaksızın genellenerek kabul edilmeyecektir. Ancak burada vurgulanan fikrin doğrusunun şöyle olduğu ileri sürülebilir: Kur’ân-ı Kerîm insanların faydasına olan ve Allah’ın yaratıcı gücünü dile getiren tıpla irtibatlandırılacak bazı örneklemeler sunmuş; Hz. Peygamber de bir takım tıbbî tavsiyelerde bulunarak bazı tecrübelerini toplumuyla paylaşmıştır. Bunlar arasında bizzat Allah’ın bilgilendirdiği hususların olması da muhtemeldir. Ancak bunların kaynaklara dayalı bir biçimde ortaya konulması gerekmektedir. Asırlar içinde kimi yazarlar, mevcut malzemenin bir kısmını kendi dönemlerinin tıbbî gelişmeleriyle zenginleştirmişler ve bu yeni yorumları tıbb-ı nebevî olarak takdim etmişlerdir.

2. Yazar, “İslâm bilginlerine göre Peygamber’in tıpla ilgilenmesinin sebebi peygamberlerin gönderilmesinin gerçek gayesi olan dünya ve ahiret saadetinin temin edilmesinde insanların beden sağlığına ihtiyaç duymalarıdır... O halde onların tıpla ilgilenmesi ve tıpla ilgili verdikleri bilgilere güvenilmesi

⁹ Detaylar için bk. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 6. Baskı, İstanbul, ts., s. 74; A. Baki Güçlü ve diğerleri, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 2002, s. 500 vd.

gerekmektedir.” biçiminde ciddi bir tercihte/genellemede bulunmaktadır. İslâm bilginlerinin genel kanaatinin bu olduğunu söylemek mümkün değildir. Sadece bir örnek olarak İbn Haldûn (ö. 880/1406), zikri geçen paragrafın tamamıyla zıddı fikirleri ileri sürmektedir.¹⁰ Tekineş tarafından vurgulanan iki fıkrı şu şekilde eleştirmek mümkündür. Öncelikle peygamberlerin vazifesi insanlara beden sıhhati kazandırmak değildir. Hadis kitaplarında konularına göre bölümlenmiş olan kısımlarda vurgulanan bilgilere bir seçki olarak bakmak gerekir. Bu seçkinin kitabın bütünü içindeki yeri yorumlanmadan sadece önceden belirlenmiş bir perspektifle olayları anlamaya çalışmak yanıltıcı olur. Hz. Peygamber, kendisine sıhhat sorunlarını ileten insanlara onların sağlık sorunlarının ciddiyeti, içinde yaşadığı coğrafyanın imkanları, hattâ kendi birikimi ile cevap vermeye çalışmış, onların daha sıhhatli ve mutlu olmaları için gereken çabayı göstermeye gayret etmiştir. İkincisi de hadis kitaplarında yer alan hadislerin her birinin güvenilir ve mutlak manada vahyî olduğunu söylemek yanlış bir yaklaşımdır. Şurası çok açıktır ki, bu hadislerin bir kısmı bizzat Hz. Peygamber tarafından da ifadelendirildiği üzere döneminin genel tıp folkloruna ait pratiklerdir. Nitekim bizzat yazar, Hz. Peygamber’in hoşuna gitmese de o günkü şartlarda daha farklı bir tedavi yöntemi bilinmediği için dağlama yapılmasına izin verdiğini ifade ederken (s. 84) zımnen bunun uygulanmakta olan bir tedavi yöntemi olduğunu kabul etmiş bulunmaktadır. Eğer araştırmacı burada geniş anlamıyla sadece bu sözlerin Hz. Peygamber’e aidiyetini vurguluyorsa bir mesele bulunmamaktadır. O zaman bu sözlerin kadim zamanların uygulaması olması, Hz. Peygamber’in farklı yaklaşımlar sergilemesi önem arz etmeyecektir. Lâkin yazar, Hz. Peygamber’in bilfiil bunları vahiy

¹⁰ “Bedeviler, kültürlerinde, esasen tecrübe açısından sadece birkaç kişiyle sınırlı kalan, kabilenin önde gelenleri ile ihtiyar kadınlarından miras aldıkları bir tür tıba sahiptirler. Bunlar tamamen tecrübeye dayanmaktadır. İslâm öncesinde bu tür tıp, Araplar arasında oldukça yaygındı ve aralarında Hâris b. el-Kelede gibi tanınmış hekimler vardı. İslâmiyet geldikten sonra rivâyet edilen tıp da tecrübelerine dayanan bu tür tıptır. Vahiy ile hiç de ilgili değildir. Tabâbete dair rivâyet edilen bu sözlerin her biri Araplar arasında mutad olan uygulamalara aittir. Allah Rasûlünün hallerinden bahsedilirken nakledilen ilgili hadisler de, cari olan âdetlerle ilgilidir. Peygamber, bize ilahî olan hükümleri bildirmek üzere gelmiştir. Tıp ve tabâbeti, başka âdetleri anlatmak üzere gelmemiştir. Tıp ve tabâbete dair rivâyet edilen hadislerin hiçbiri meşru amel ve işler olarak telakkî olunmamalıdır. Ancak bu tıp şeyler kutlu sayılarak psikolojik açıdan güçlü olmak için kullanılabilir. İnanarak yapılan şeyler vücuda fayda sağlar...” Bk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn (880/1406), *el-Mukaddimetü İbn Haldûn* (nşr. Dervîş el-Cüveydî), 2. baskı, Beyrut 1996, s. 479-480.

bilgisiyle tavsiye ettiğini düşünüyorsa, soruların ve sorunların ardı arkası kesilmeyecektir.

3. Özellikle tarihçe kısmı olduğu için vurgulanması gereken bir nokta bulunmaktadır. İslâmiyet'in başlangıcından, örnek olarak seçilen *Edebü't-Tabîb*'lerin yazıldığı asra kadar nasıl bir gelişmenin yaşandığı, makalede atlanmış görünüyor ki buna daha önce de işaret edilmişti.

4. Yazar, tıpla ilgili rivâyetlerin, hadis külliyyatında “Kitâbü't-Tıb” bölümlerinde yer aldığını, hadis külliyyatındaki “Kitâbü'l-Edeb” bölümlerinde sadece genel ahlâk kurallarının yer aldığını ifadelendirmektedir. Gerek tıpla ilgili hadisler bağlamında gerekse tıp etiğine malzeme sunan malzemeler bağlamında yazarın hadis kitaplarındaki malzemeyi bu şekilde değerlendirmesine katılmak mümkün görülmemektedir. Meselâ, önde gelen hadis kaynaklarından Müslim'de (ö. 261/875), Kitâbü't-Tıb bulunmamakla birlikte tıpla ilgili hadisler Kitâbü's-Selâm'da sunulmuştur. Kitâbü'l-Edeb'ler içinde de tıpla ya da tıp etiği ile alâka kurulabilecek pek çok malzeme bulunabilmektedir. Meselâ, vücudun yarısı gölgede, yarısı güneşte oturmamak, vücut temizliği için yakı kullanmak, aksırma anında temizlik kurallarına dikkat etmek, yüzü koyun yere yatmamak ve her şeyin ötesinde bizzat yazar tarafından da biyoetik bağlamında kullanılan kurbağaların öldürülmemesi gibi bir takım bilgiler Kitâbü'l-Edeb bölümlerinde yer almaktadır.¹¹

5. Araştırmacının hadis kitaplarında Kitâbü't-Tıb bahislerinde doğrudan tıp ahlâkının incelenmediği biçimindeki yaklaşımı da burada bugün olanı arama gayretinden öteye geçmemektedir. Gerçi yazar tarafından, Tirmizî adlı hadis müellifinin, eserindeki tıp bölümünü ahlâkî bir perspektifle düzenlendiğine işaret edilmiş ve bazı bab başlıkları örneklendirilmiş (s. 77) ise de bu bab başlıklarından nasıl bir tıp ahlâkı çıkarıldığı hususu oldukça su götürür bir vaziyettir. Diğer yandan en azından küçücük bir örnek olarak Buhârî'de Kitâbü'l-Mardâ ve't-Tıb bölümünde yer alan hadislerle bağlı olarak yazarın bu yaklaşımı sergilememesi beklenirdi. Zira bu grup hadisler içinde, hastalığa sabır, hasta ziyareti, hasta ziyareti esnasında söylenebilecekler ve her şeyin ötesinde ötenazi isteğinin reddi gibi tıp etiği ile ilişkilendirilebilecek pek çok malzeme bulunmaktadır.

6. Yazar, makalesinin başlarında İslâm âlimlerinin zaman içinde edeb türü eserler kaleme aldıklarını dile getirmiş ve Ruhâvî'nin *Edebü't-Tabîb* adlı eserini de

¹¹ Sadece birkaç örnek için bk. İbn Mâce, 3722-3725, 3751-3752; Ebû Dâvud, 5269.

buna örnek olarak sunmuştur. Ruhâvî'nin müslüman bir bilim adamı olmadığını yeniden hatırlamak yerinde olacaktır.

7. Makalede Râzî'den aktarılan bir cümleye açıklık getirilmesi gerekmektedir. Yazar, "Râzî, tedavide hastanın inancının dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre ahirete inanan bir insan ile ahirete inanmayan bir insanın tedavisinde hekim farklı davranmak zorundadır." şeklinde bir bilgiye yer vermektedir (s. 78). Alıntı yapılan yerde, Râzî'nin ahlâkî hastalıkları tedavi ederken kişilerin inanç dünyalarını dikkate alarak psikolojik açıdan hastayı doğru bir şekilde yönlendirmeyi tercih ettiği vurgulanmaktadır. Örnek olarak da psikolojik açıdan kişiyi açmazlara ve ruhsal sorunlara sürükleyen aşk üzerinde durulmuş, böyle bir problem karşısında dünya sonrası bir hayata inanmayan insanlara, bu dünyevî aşkın bir gün ölümle kesilebileceği fikrinin vurgulanabileceği; dünya sonrası bir hayata inananlar için de peşinden gidilmesi gereken gerçek aşk nesnesi fikrinin vurgulanabileceği, böylece takıntılarının uzaklaştırılabileceği tavsiye edilmiştir.

8. Yazar, her ne kadar diğer kültürlerden istifade etseler de İslâm âlimlerinin bu bilgilerin Kur'ân ve Sünnet'e uygunluğunu da gözettiklerini, nitekim Hipokrat yeminini Arapça'ya tercüme ederken İslâm'a uygun olmayan kısmını değiştirdiklerini söylemektedir. Yazar'ın Hipokrat yemininde müslümanların neleri değiştirdiklerini (s. 80) ortaya koyması böyle bir karşılaştırma yapmaya bizi götürmesi, böylece daha anlaşılır bir bilgilendirme gayreti içinde olması arzu edilmektedir.

2. Tıbb-ı Nebevî'de Tıp Etiğinin Temel İlkeleri

1. Yazarın, kavramsal ilinti bağlamında yukarıda kısmen temas ettiğimiz bir yaklaşımına burada yeniden yer vermek gerekiyor. Araştırmacı tıbb-ı nebevî literatürünü az da olsa farklı kültür çevrelerinin etkilediğini ileri sürmekte; ancak yine de bunların İslâm âlimleri tarafından inançlarına uygun bir biçimde değişiklikler yapılarak kullanıldığına kâil olmaktadır. Halbuki Hz. Peygamber devrinde ve ardından gelen İslâm halifeleri dönemlerinde tıbbın hangi tesirler altında nasıl bir gelişim süreci izlediğine dair tespitler şu şekilde özetlenebilir:

İslâm öncesi Arap Yarımadası ve erken dönem İslâm coğrafyası tıp tarihi bakımından diğer kültür ve medeniyetlere göre daha geri bir durumda idi. Bölgede diğer kültürlerin izleri yanında folklorik bilgiler hâkimdi. İlk İslâm fetihleri ile birlikte müslümanlar kadim medeniyet havzalarını ele geçirdiler. Tercüme faaliyetlerinin resmen başlatıldığı Abbâsî halifesi el-Me'mûn zamanına kadar geçen iki asır bir mayalanma dönemi oldu. Diğer kültürlerle mensup bilim

adamlarının hem teorik hem de pratik katkıları sonucunda gelişen bu yapı içinde tercüme faaliyetleri sıçramacı bir yapıyla İslâm tarihinde eşsiz bir bilim birikimini doğurdu. Müslüman bilim adamları elde ettikleri bilgileri önce özümsemi, sonra tenkit ve eleştiriye tabi tuttu. Bu onlara yeni bilimsel eserler ortaya koyma imkanı sundu.

2. Araştırmacı bir önyargıya sahip olarak “Hadis kitaplarında yorumu tâbi tutulmadan tasnif edilmiş hadisleri esas almanın daha uygun olacağını düşünmekte; tıbbî etiğin nebevî temellerini bu çerçevede inceleyeceğini belirtmektedir (s. 80). Burada teknik detaylara girmeden sadece şu noktaya dikkat çekmek gerekecektir. Hadis kitapları ve bu kitaplarda kullanılan bölümlenme mantığı da bir yorumlama tarzıdır. Dolayısıyla bilimsel anlamda meselâ tıpla ilgili hadislerin herhangi bir hadis koleksiyonunda hangi kabuller, hangi ihtiyaçlar ve ilgiler neticesinde sıralandığını tahlil etmek gerekmektedir. Herhangi bir koleksiyonu oluşturan yazarın yaklaşımı tespit edilmeksizin, hadisleri bâkir birer metin olarak algılamak yanlış bir yaklaşım tarzı olacaktır.

3. Yazar, geçmiş medeniyetlerin çoğu zaman hastalıkların sebebini büyü, sihir gibi bilim dışı yaklaşımlarda aradığını, İslâm tıbbının ise tevhit akidesi bağlamında bu tür yaklaşımlardan uzak kalarak kendi orijinalliğini koruduğunu ifade ederken (s. 82) tarih boyunca dinlerde, kültürlerde ve bilim geleneklerinde ilerleyen ve gerileyen bir yapının bulunduğunu dikkatten kaçırmaktadır. Her ne kadar kadim kültürlerde zaman zaman büyü, şeytan ile irtibatlandırılan hastalık ve tedavi telakkisi mevcutsa da bu hiçbir zaman geneli ifade etmemektedir. Yani kadim zamanlarda da dönemin imkanları çerçevesinde bilimin ön plânda olduğu süreçler bulunmaktadır. Bunun yanında büyü ve sihre bağlı oluşan bir takım rahatsızlıkların mevcudiyetini ifade eden hadisler de bulunmaktadır.

4. Yazar, hem hurmanın, hem de mantarın tıbbî faydalarını zikreden hadislere atıfta bulunmasına karşın “Bazı bitkilerin ya da meyvelerin cennetten olduğunun belirtilmesinin sebebi, muhtemelen onların besleyiciliklerinin yanında şifalı olduklarını vurgulamaktır.” diyerek (s. 82) fikrini zayıflatmakta ve bunların bir kısmını mecazi ifadeler olarak nitelemektedir. Halbuki örnek olarak verilen meyve ve bitkilerin kimyevî analizleri, tıbbî faydaları ve tıbbın kullanımındaki yeri bakımından değerleri üzerinde durulabilirdi. Nitekim bugün gerek hurma, gerek mantar üzerinde tıbbî faydaları üzerinde bir çok bilimsel çalışma yapılmış ve yayımlanmış bulunmaktadır. Bu noktada vurgulanan probleme ilave olarak tartışmalar, -her ne kadar yazar birinci görüşü tercih etmekte ise de- bu tavsiyelerin gerçekten vahiy sonucu bir bilgilendirme mi,

yoksa folklorik tıbbın bir parçası mı olduğu üzerinde yeniden yoğunlaştırılabilir.

5. Araştırmacı makalesinde “Klasik dönem bilginleri, ilaçları üç kısma ayırmışlardır: Tabîi ilaçlar, ilahî ilaçlar ve her ikisinin kullanıldığı ilaçlar” ifadesine yer vermektedir (s. 83). Bir takım yanlış anlamalara ve eksik bilgilenmeye sebep olabilecek “ilahî ilaçlar” gibi ifadeler yerine alınan kaynaktaki bilgiler çerçevesinde bir kavramlaştırma tercih edilebilirdi. Aslında İbn Kayyim’den alıntılanan bu ifadenin, bizzat yazar tarafından verilen bilgiler incelendiğinde kısmen psikolojik tedavi olduğu ortaya çıkmaktadır. İbn Kayyim, bu üçlü ayırımın altında tabîi ilaçları ve özelliklerini zikretmekte; ardından el-edviyetü’l-ilâhiyye başlığı altında psikolojik tedavi ve telkinler adı altında toplanabilecek bir takım tavsiyeler sunmaktadır. Bunlar arasında insanın biyoenerjisini güçlü kılan inanç dünyasına atıflar bulunmaktadır. Zaten yazar kitabının ilerleyen safhalarında bu başlığı “*el-edviyetü’r-rûbânîyye el-ilâhiyye el-müfrede*” biçiminde¹² kullanarak bu yaklaşıma açıklık kazandırmaktadır.

6. Yazara göre miraç esnasında “kan aldırmanın” tıbbî faydalarını vahiy yoluyla öğrenen Hz. Peygamber, bu bilgilerinin kaynağını da arkadaşlarına açıklayarak güven duygusunu telkin etmiştir (s. 84). Bu sonuca ulaşmak oldukça aceleci bir yaklaşım tarzı olarak görülmelidir. Bu tür hadisler eğer gerçekten sahih addediliyorsa, Hz. Peygamber’in yeni bir tıbbî tavsiyede bulunduğu şeklinde değil, etkileyici bir konuşmacının muhatapları üzerinde tesir uyandırma motifi olarak görülmelidir. Yoksa Hz. Peygamber’in bu konuda hiçbir bilgisinin olmadığını ve vahiyle kan aldırmanın faydalı olduğunu öğrenmiş olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Halbuki kan aldırma Arap toplumunda yaygın olarak kullanılan ve izleri kadim kültürlerle dayanan bir uygulamadır. Öte yandan yine yazar tarafından Kur’ân’da zikri geçen balın şifa unsuru olduğu bilgisinden hareketle bir arkadaşına ısrarla onu tavsiye etmesi Kur’ân’da geçen tıbbî bilgileri güvenle uygulama ve güven duygusu uyandırarak tavsiye biçiminde yorumlanmıştır (s. 84). Burada iki temel sorun bulunmaktadır. Birincisi ilk defa Kur’ân’da balın şifa olduğu söylenmemektedir. İkincisi Hz. Peygamber sahip olduğu tecrübeler ile ya da karşısındaki kişinin, bünyesine bağlı olarak iyileşmediği düşüncelerine karşı çıkararak tavsiyelerinde ısrarcı davranmıştır. Bu hadisi böyle yorumlamak daha mantıklı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

¹² Bk. İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350), *el-Tıbbü’n-Nebevî* (nşr. AbdülGANİY Abdülhâlik), Beyrut, ts., s. 127.

7. Araştırmacının hadislerde zikri geçen dağlamayla ilgili bilgileri yeni baştan yorumlaması uygun görülmektedir. Dağlama yöntemi yine kadim zamanlardan günümüze uzanan bir tıbbî müdahaledir. Arap toplumunda da kullanılmıştır. Yunanlılardan günümüze kalan heykel, rölyef vb. arkeolojik belgeler; müslüman bilim adamlarının kitaplarında yer alan çizimler dağlamada kullanılan aletleri ve kullanım şekillerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Modern çağdaki versiyonu laser ışınlarıyla yapılan katerilizasyondur. Hadislerde yer alan bilgilerden anlaşıldığı üzere gerek kanı durdurmak gerekse hastalığın ortadan kaldırılmasını sağlamak üzere kullanılan dağlama yöntemine Hz. Peygamber'in karşı çıkışı belki bize Galen ve Hipokrat tıplarının farklı tercihlerini anlamaya sevketmekte; belki de Hz. Peygamber'in hastalıkların tedavisi için yeni tedavi yöntemleri bulmak üzere toplumunu zorlayışını ifade etmektedir.

8. Biyoetik bir konu olarak bir kurbağanın ilaç yapımı için öldürülmesine Hz. Peygamber'in izin vermediği biçimindeki değerlendirme de (s. 85) yeniden tartışmaya açılmalıdır. Bunun gerçekten bir tıbbî tedavi mi yoksa batıl inançlara dayalı bir eylem mi, yoksa o günün bilgilerinin bir derlemesi mi olduğu iyi analiz edilmelidir. İbn Kayyim, kurbağanın iki çeşidi bulunduğunu da zikrederek İbn Sinâ'nın, bazı zararlarından dolayı dönemin hekimlerinin ilaç yapımında kurbağa kullanmadıkları bilgisine atıfta bulunur.¹³ Dolayısıyla bu hadisin anlaşılması noktasında bilimsel araştırmalarımızın yoğunlaştırılması ve Hz. Peygamberin sözünün tıp tarihi bakımından daha iyi anlaşılması ve yorumlanması gerekmektedir.

Sonuç

Araştırmacı hadislerde tıbbî etiğin temellendirildiği ön yargısına sahip olduğu için “Bu çalışmada hadislerde ortaya konulan tıbbî etiğin temel ilkelerinin tevhid, bütünlük, emniyet, fitrîlik, kolaylık ve şefkat olduğu tespit edilmiştir. Bu ilkelerin, yalnızca tıp alanını değil, müslüman ferdin hayatın diğer alanlarına bakışını da belirleyen temel prensipler olduğu açıktır.” ifadesine yer vermektedir (s. 87).

Burada kurgu piramidinin ters yapılandırıldığı söylenebilir. Hz. Peygamber'in bir takım ahlâkî tavsiyeleri ve tecrübelerinden hareketle bir takım yönlendirmeleri şüphesiz ki mevcuttur. O, bir köşede oturup sadece dini bilgileri aktaran bir birey değil, hayatın içinde olarak bütün duygu ve fikirlerini,

¹³ İbn Kayyim, s. 260.

tecrübe ve gözlemlerini toplumuyla paylaşan bir insandır. Onun verdiği bir takım önerileri, sağlıkla ilgili gözlemleri ve tavsiyeleri, Allah-İnsan-Toplum-Doğa ilişkilerinde meselâ tıp alanında (bu tarımcılık alanında da olabilir) yaşanan temel değerlerle ilgili sorunlara müdahalesi tamamen ahlâkî bir tavrıdır. İyi bir insana, bir peygambere yakışan bir nezakettir. Bu davranışların temel hareket noktasını incelediğimiz konunun (meselâ bu makalede tıbbî etik, bir başka makalede siyasî etik vs.) merkezine almak tarihte anakronik bir okumaya; buna bağlı olarak da tarihte olmayanın tesisine bizleri götürür.

Bu olumsuz eleştiriler yanında araştırmacıya katıldığımız ana noktalar ise şu şekilde özetlenebilir:

a- İslâm dininin temel öğretilerinin özünde iyiyi, güzeli ve hakikati arayan bir hedef söz konusu olup bunda Allah-İnsan-Toplum-Doğa ilişkilerini anlamlandırma ereği dikkatleri çeker. Bu insana verilen değer en önemli bir ifadesidir ve bunda onun bir canlı olması belirleyici rol oynamıştır. Dolayısıyla dünyada zayıf ya da genetik anomalileri de olsa bir canlı olarak insan, kutsaldır. Onun (evet sadece bir insanın, bir canlının) varlığını sonlandırma Kur'ân-ı Kerim tarafından bütün insanlığın sonlandırılması olarak nitelenmiş; bir canlının varlığının sürdürülmesi, ona hizmet edilmesi, onun varlığının hoş görülmesi ise tüm insanların hayatiyetine eşdeğer sayılmıştır. İslâm'ın tevhit inancı, insanların tıbbî tedavi konusundaki temel tutumlarına tesiri bakımından önemli görülmelidir. Zira tevhit inancı insanı yaratıcıya karşı sorumlu tutan bir kabulü içermekte ve sıhhat Allah'ın insana sunduğu en önemli bir emanet olarak algılanmaktadır.

b- Hz. Peygamber'in temel öğretileri bu merkezde insana saygıyı, insanın mutluluğunu, sıhhatini, topluma katkısını ve başarısını ön plâna alır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in genel ahlâk prensipleri ile ilgili tavsiyelerinin bir kısmı, sıhhat ile ilgili olarak karşımıza çıkar ve insanların tedaviyi önemsememe, acılara dayanamayıp ölmeyi isteme, sabırsızlık gibi yanlışlarına dikkat çeker. Dolayısıyla etik değerlere katkı sağlar.

c- İslâmiyet'in ve Hz. Peygamber'in bütüncül insan algısı temel bir prensip olarak tıptan-ekonomiye, psikolojiden-sosyolojiye bütün ilim dallarının özü olan insan unsuru bakımından önem arz eder. İnsanı sadece beden ya da ruh merkezli bir hasta olarak kabul eden yaklaşımların ne kadar yetersiz olduğu günümüz araştırmalarında daha berrak bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla İslâmiyet'in insan merkezli algısı, tıbbî etik alanında günümüzde daha yoğun bir biçimde yaşanan tartışmalara ışık tutabilecek bir özelliğe sahiptir.

d- Araştırmacı tarafından ele alınan hastalıkların tedavisinde biyoenerjinin fonksiyonu, güven duygusu, biyoetik tedavi yöntemleri ve tedavide kolaylık gibi bir takım temel yaklaşımlar, üzerinde her zaman yeniden inceleme yapılması gereken materyallerdir. Tıp etiğinin temel fonksiyonu da budur zaten...

IV. Sonuç

Bütün bilim dallarının sarmaşıkla dut ağacının kardeşliği mesabesinde birbiriyle sarmaş dolaş oluşu, günümüzde daha bir fazla belirginleşmeye başlamış ve daha bir anlam kazanmıştır. Çünkü bu çabaların temelinde insanı anlama ve insana daha iyi hizmet verebilme arzusu yatmaktadır. Bu bakımdan farklı alanlarda çalışan kişilerin diğer alanlara ilgi duyması ve bir takım bağlantılar kurarak yardımlaşma arzusunu taşımaları çok tabii; ancak o derece de riskli bir bilimsel uğraşıdır. Bu bakımdan böyle çalışmalarda öncelikle kavramsal çerçevenin çok iyi ortaya konulması, tartışılması ve ardından alanlar arası bilgi alışverişinin değerleri üzerinde durulması gerekmektedir.

Bu eleştirilere bağılı olarak makalede kıymetli görülen temel bilgilerin “Hadis literatüründe yer alan bazı değerlerin tıp etiğine katkıları” bağlamında yeniden yorumlanmasının konuya daha doğru bir perspektif kazandıracağı uygun görülmektedir.

*Zehr olursa yâr elinden boş gelir,
Şeker olursa gayrıdan nâboş gelir.*